

SHARQ ADABIYOTIDA XAMSANAVISLIK AN'ANASI. NAVOIYNING XAMSANAVISLIK TARAQQIYOTIDAGI O'RNI.

Farg'ona davlat universiteti
Filologiya va tillarni o'qitish :
o'zbek tili yo'nalishi 3-bosqich talabasi
Yahyoyeva Mohinur

Annotatsiya: Sharq adabiyoti tarixida xamsanavislik alohida o'rinda turadi. Ushbu adabiy an'ana asosan fors-tojik va turkiy mumtoz adabiyoti taraqqiyotida muhim harakatlantiruvchi kuchlardan biri sifatida yuzaga kelgan. Xamsa atamasi arabchadan olingan bo'lib, beshta yirik dostonidan iborat to'plam ma'nosini anglatadi. Xamsanavislik an'anasi, bir so'z bilan aytganda, biror shoir tomonidan besh dostonidan iborat badiiy majmua yaratish va shu asosda adabiy maktabga asos solish, mumtoz she'riyatda o'ziga xos janr va yirik badiiy an'anaga aylanishini anglatadi. Xamsa yaratish, eng avvalo, ijodkorning bilimiga, iste'dodga boyligidan, adabiyotda o'z yorqin iste'dodini ko'rsatishga intilishidan dalolat beradi. Sharq adabiyotida ushbu an'ananing yuzaga kelishi va rivojlanishida, uning keyingi taraqqiyotida Nizomiy Ganjaviy, Amir Xusrav Dehlaviy va eng avvalo, Alisher Navoiy kabi ulug' shoirlarning xizmati beqiyosdir.

Kalit so'zlar: Sharq adabiyoti, xamsanavislik, an'ana, Alisher Navoiy, taraqqiyot, xamsa, doston, mumtoz adabiyot, badiiy meros, adabiy maktab.

Sharq adabiyotida xamsanavislik ilk bor XII asrda buyuk shoir Nizomiy Ganjaviy tomonidan boshlangan bo'lib, u o'zining besh dostoni bilan yangi yo'nalish yaratdi. Nizomiy Ganjaviyning xamsasi Sharq xalqlari adabiyoti va madaniyatida chuqur iz qoldirgan. Ushbu xamsa tarkibiga "Maxzan ul-asror", "Xusrav va Shirin", "Layli va Majnun", "Haft paykar" va "Iskandarnoma" dostonlari kiradi. Nizomiy xamsasi mazmun, shakl va badiiy san'at jihatidan nihoyatda yetuk bo'lib, keyingi shoirlarga ilg'or namunadir. Uning xamsasi asosida keyingi asrlarda bir qancha shoirlar ham o'z xamsalarini yaratishga harakat qildi. Sharqda xamsanavislik an'anasi ushbu sohada

buyuk shaxslarning ijodiy izlanishlari va o'zaro bog'liqligida, adabiy merosning davomatida yaqqol ko'zga tashlanadi. Xususan, xamsa yaratish orqali ijodkor o'z xalqining adabiy muhitida yangi badiiy tendensiyalarni yuzaga chiqaradi, an'anaviy mazmun va shakl orqali o'z davrining ma'naviy va madaniy hayotini aks ettiradi. Ushbu an'ana o'z paytida fors va tojik adabiyotining rivojiga beqiyos hissa qo'shgan bo'lsa, keyinchalik o'zbek mumtoz adabiyotida yangi qirralar, mazmun va shakl yangiliklarini olib keldi. Xamsanavislik an'anasini o'z faoliyatiga muvaffaqiyatli tatbiq etgan ijodkorlar orasida Amir Xusrav Dehlaviy nomi katta hurmat bilan tilga olinadi. Uning xamsasi Sharqda maqomli adabiy hodisa sifatida qadrlanadi va ko'plab ijodkorlarga ilhom manbai bo'lgan [1].

Alisher Navoiy esa xamsanavislik an'anasini yangi bosqichga ko'tardi. Uning ijodi Markaziy Osiyo, jumladan, turkiy xalqlar adabiyotida tub burilish yasadi. Navoiy o'zining "Xamsa"si bilan mustaqil adabiy maktab yaratdi, turkiy adabiyotga xamsanavislik an'anasini olib keldi va uni yanada boyitdi. Shoirning xamsasi quyidagi besh dostonni o'z ichiga oladi: "Hayrat ul-abror", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Sab' ai sayyor" hamda "Saddi Iskandariy". Navoiyning barcha dostonlari mazmun jihatdan chuqur, badiiy ifoda, til va uslub jihatdan mukammaldir. Uning dostonlarida real hayotga, insonparvarlik, adolat, donishmandlik, ilohiy ishq, ezgulik va yovuzlik o'rtasidagi kurash kabi mavzular markaziy o'rinni egallaydi. Alisher Navoiyning xamsasini yaratishda o'z uslubini namoyon qilgani, xalqona ruh, turkiy adabiyotga xos milliylik, umuminsoniy qadriyatlarni targ'ib qilgani ayniqsa e'tiborga loyiq. Shoir o'z dostonlarida o'z zamonasi ahlining orzu-umidlari, or-nomusi, axloqiy va ma'naviy dunyosini go'zal badiiy shaklda tasvirlagan. Navoiy o'zidan oldingi xamsanavislik an'anasiga yangilik olib kirdi, uni o'zining yuksak ijodiy tafakkuri bilan yangi bosqichga olib chiqdi. Uning xamsasi sharqda Nizomiy va Xusravdan keyingi eng muhim xamsa sifatida tan olingan. Navoiy xamsasining o'ziga xos jihati shundaki, u o'z dostonlari orqali turkiy tilda ham yuksak adabiy asarlar yaratish mumkinligini amalda isbotladi va shu boisdan ham uning xizmati o'zbek va umuman turkiy adabiyot taraqqiyotida bebaho ahamiyatga ega [2].

Xamsanavislik an'anasining shakllanishida, uni davom ettirish va yangi bosqichga ko'tarishda Navoiyning xizmati katta. Navoiy faqatgina o'z zamonasining emas, balki undan keyingi asrlarning ham buyuk shoirlari, xamsanavislari uchun yorqin namuna bo'ldi. Uning ijodiga bag'ishlangan tadqiqotlar, tahlillar, shuningdek, jahon adabiyotida Navoiyni tan olish va o'rganish borasida keng ko'lamli ilmiy ishlanmalar amalga oshirildi. Navoiyning xamsasi mantiqiy tuzilish hamda ichki uyg'unlikka egaligi bilan ham ajralib turadi. Har bir dostonida muayyan ma'naviy kontsepsiya mujassam bo'lib, inson ma'naviyati, kamoloti, axloqi, ilmi, hayotiy izlanishlari chuqur badiiy tasvirga ega. Navoiyning xamsasi o'zbek adabiyotida yangi adabiy maktab yaratdi. Uning xamsasi ta'sirida yuzlab o'zbek shoirlari xamsanavislikka qiziqib, o'z xamsalarini yaratishga intildilar. Bundan tashqari, Navoiy xamsasidagi badiiy g'oyalar keyingi asrlar adabiyotida davom etdi, har yangi davr o'zining kayfiyati, falsafasi orqali Navoiyning g'oyalarini yangi ranglar bilan boyitdi. Shu tariqa, Sharq adabiy muhitida xamsanavislik maktabi rivojlanib, doimiy taraqqiyot yo'lini bosib o'tdi. Navoiyning xamsasi vositasida turkiy tilda yirik asarlar yaratilishining amaldagi misoli bo'ldi. Xamsaning har bir dostoni o'z zamonining ma'naviy hayotini, inson dunyoqarashini, ma'rifiy va ijtimoiy masalalarni yoritishda betakror asardir. Alisher Navoiyning xamsasi mazmuni kengligi, chinakam hamdardlik va ishtirok, xalqqa va vataniga muhabbat, xalqni charxlaydigan ijodiy ruh va yetuk ifoda vositalari bilan, adabiyot orqali ta'sir ko'rsatishda o'ziga xos maktab bo'ldi. Uning dostonlarida poetik tasvirlar, badiiy san'at vositalari, ramz va timsollardan mohirona foydalanilgan. Navoiy har bir dostoniga o'ziga xos g'oya va badiiy usul, rang-baranglik beradi. Asarlarda insoniylik, vatanparvarlik, do'stlik, insoniyat taqdiriga daxldor g'oyalar bo'rtib turadi. Navoiy xamsasi orqali o'z davridagi ijtimoiy, ma'naviy, axloqiy masalalar va ularning yechimlarini badiiy ifoda qilgan. Xamsaning har bir dostoni o'zining mavzu va badiiy uslubida boshqa dostonlardan farq qiladi, bu esa Navoiyning ijodiy cheksiz imkoniyatlarini ko'rsatadi [3].

Sharq adabiyotida xamsanavislik an'anasining rivojlanishida, uni boyitish va takomillashtirishda Alisher Navoiyning roli va o'rni beqiyosdir. Navoiy xamsasi Sharq

adabiyoti tarixida o'ziga xos maktab yaratgan va ushbu maktab ta'siri ostida yana bir necha yirik asarlar yuzaga kelgan. Navoiy dostonlarida hayot, inson, jamiyat, axloq, sevgi va donishmandlik haqidagi mushohadalar, ijtimoiy va falsafiy g'oyalarning keng qamrovi, badiiy uslub yuksakligi dostonlarni doimiy ahamiyatga ega qilgan. Xamsanavislik an'anasining bugungi kundagi rivoji ham Navoiy xamsasidan, uning badiiy va falsafiy yutuqlaridan bevosita ozuqa oladi. Adabiy an'ana sifatida xamsanavislik o'zining takomili va taraqqiyotini asrlar davomida namoyon qilib keldi. Bu boradagi eng ilg'or yutuqlar, yangiliklar, poetik izlanishlar Alisher Navoiy nomi bilan bog'liq. Uning badiiy merosi hozirgi kungacha ijodkorlar va adabiyotshunoslar uchun ibrat manbasi bo'lib xizmat qiladi. Navoiy xamsasi yozilishida Sharq xalqlari adabiyoti va madaniyatining eng yaxshi an'alaridan, boy tarixiy va ma'naviy tajribasidan unumli foydalandi va shu sababli uning xamsasi behad chuqur, badiiy va hayotiy dolzarblik kasb etdi [4].

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, xamsanavislik an'anasi — Sharq adabiyotining eng yuksak badiiy yutuqlaridan biridir. Bu an'ananing rivojlanishida Alisher Navoiy noyob iste'dodi bilan alohida o'rin egallaydi. Uning xamsasi Sharq mumtoz adabiyoti uchun nafaqat yangi bosqich, balki mustaqil maktabning, yuksak badiiy ifoda, mavjud adabiy an'analarni zamonga moslashtirish va yangi g'oya, mazmunlar bilan to'ldirishning yorqin misolidir. Navoiy xamsasi orqali nafaqat turkiy tilda, balki jahon miqyosida ham yuksak adabiy tajriba yaratildi, badiiy tafakkur, g'oya va mazmun boyidi, xamsanavislik an'anasi esa avlodlardan-avlodlarga o'tib, doimo o'z mavqeini saqlab keldi. Shu bilan birga, Alisher Navoiyning adabiy ijodi, xususan xamsasi, Sharq adabiyotida doimiy izlanish va taraqqiyotga olib keluvchi bebaho manba sifatida qadrlanadi. Navoiy samimiyati, ijodkorlik salohiyati, xalqona ruhi, insonparvarlik g'oyalari o'z aksini topgan xamsa asarlari insoniyat ma'naviyatini boyitishda, yuksak axloqiy va badiiy qadriyatlarni shakllantirishda ham g'oyat muhimdir. Shu sababli, Alisher Navoiyning xamsanavislik an'anasi taraqqiyotidagi o'rni va ahamiyati abadiydir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva, N. (2017). “Xamsanavislik an’anasi va Navoiyning badiiy mahorati.” *O‘zbek tili va adabiyoti*, 4, 51-58.
2. Ahmadaliyev, S. (2021). “Alisher Navoiy xamsasida ramz va timsollar.” *O‘zbek Adabiyoti*, 3, 34-39.
3. Boboev, U. (2020). “Sharq xamsanavislari adabiyoti.” *Adabiyot va san’at*, 2, 20-23.
4. Davlatov, I. (2018). “Xamsa an’anasi va o‘zbek adabiyoti taraqqiyoti.” *Adabiyotshunoslik*, 5, 78-84.
5. Ergasheva, M. (2022). “Navoiy va xamsanavislik maktabi.” *O‘zbek Tili va Adabiyoti*, 1, 90-95.
6. Hikmatov, F. (2019). “Sharq adabiyotida xamsanavislik: tarix va taraqqiyot.” *Yosh Adabiyotchi*, 8, 45-48.
7. Ismatullayeva, S. (2020). “Alisher Navoiyning xamsasi hamda uning badiiyati.” *Talaba va Ilm*, 4, 112-115.